

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, Haziran/June 2026, s. 16: 215-247

Cemel Vak'ası'na Katılmayan Sahâbîlerin Tutumunda Hadislerin Belirleyici Rolü

The Determinative Role of Hadiths in the Stance of the Companions Who
Abstained from the Battle of the Camel

Abdurrahim YEŞİLMEN

Arş. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis ABD,
Res. Asst. PhD, Manisa Celal Bayar University,
Faculty of Theology, Department of Hadith
abdurrahimyesilmen47@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7146-5719

ROR ID: <https://ror.org/053f2w588>

DOI: 10.56720/msbd.2026.s16.247

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 26 Mart / March 2026

Kabul Tarihi / Date Accepted: 3 Haziran / June 2026

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Haziran / June 2026

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Yeşilmen, Abdurrahim. "Cemel Vak'ası'na Katılmayan Sahâbîlerin Tutumunda Hadislerin Belirleyici Rolü". *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (Haziran 2026): 215-247. <https://doi.org/10.56720/msbd.2026.s16.247>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <https://mevusbd.com> | <mailto:mevusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz

İslâm tarihinin ilk dâhilî krizi olan Cemel Vak'ası (36/656), sahâbe neslinin siyasî duruşlarını belirleyen en kritik kırılma noktalarından biridir. Yaygın kanaatin aksine, sahâbe neslinin kahir ekseriyeti bu sürece fiilen iştirak etmemeyi ve çatışmalardan uzak durmayı tercih etmiştir. Bu makale, söz konusu tarafsızlık tutumunun pasif bir kararsızlık değil, aksine doğrudan hadis ve sünnet nasslarıyla temellendirilmiş “aktif bir uzak duruş” eylemi olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında, tarafsız kalan sahâbilerin çatışma ortamından uzak durma gerekçelerini hangi hadis metinlerine dayandırdıkları ve bu rivâyetleri karşı karşıya kalınan fitne süreçlerine nasıl tatbik ettikleri analiz edilmektedir. Analizler sonucunda Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Abdullah b. Ömer, Ebû Hüreyre ve Sa'd b. Ebî Vakkâs gibi önde gelen sahâbilerin, bizzat râvîsi oldukları fitne hadislerini birer amelî düstur olarak kabul ettikleri tespit edilmiştir. Literatürdeki tarihsel süreç anlatımlarından farklı olarak doğrudan rivâyet-eylem ilişkisine odaklanan bu çalışma, sahâbe tarafsızlığının hadislerdeki uyarılara dayanan köklü bir ilkesel duruş olduğunu ve hadislerin, Kur'ân âyetleriyle birlikte siyasî kararları inşa eden temel âmil konumunda bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sahâbe, Cemel Vak'ası, Tarafsızlık, Fitne.

Abstract

The Battle of the Camel 36/656, the first internal crisis in Islamic history, is one of the most critical turning points that determined the political stances of the şahâba generation. Contrary to common perception, the overwhelming majority of the şahâba generation preferred not to participate in this process and to stay away from conflicts. This article aims to demonstrate that this stance of neutrality was not a passive state of indecision but, on the contrary, an act of “active withdrawal” grounded directly in the Hadith and Sunna. Within the scope of the research, the study analyzes the Hadith texts upon which the neutral şahâba based their justifications for staying away from the conflict and examines how they applied these narrations to the fitna processes they encountered. The results of the analysis indicate that prominent şahâba such as Abû Mûsâ al-Ash'arî, 'Abd Allâh b. 'Umar, Abû Hurayra, and Sa'd b. Abî Waqqâş accepted the fitna hadiths – of which they were also the narrators – as practical

principles. Diverging from the historical narratives in the literature, this study focuses directly on the relationship between narration and action, revealing that the neutrality of the şahāba was a deeply rooted, principled stance based on the warnings found in Hadiths. Ultimately, it establishes that Hadiths, in conjunction with Quranic verses, functioned as the primary determinant in constructing political decisions.

Keywords: Hadith, Sahaba, Battle of the Camel, Neutrality, Fitna

<p>Etik Beyan</p>	<p>Bu makale, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Aynur Uraler danışmanlığında 04.12.2025 tarihinde savunularak tamamlanan <i>Cemel Vak'ası İle İlgili Rivâyetler</i> isimli doktora tezimiz esas alınarak hazırlanmıştır.</p> <p>This article is based on the author's doctoral dissertation, titled <i>The Narratives Regarding the Battle of the Camel</i>, which was defended and completed on 4 December 2025 under the supervision of Prof. Dr. Aynur Uraler at Marmara University, Institute of Social Sciences.</p>
--------------------------	--

Giriş

İslâm tarihinin ilk geniş çaplı siyasî ihtilaflardan olan Cemel Vak'ası (36/656), sahâbe neslinin siyasî duruşunu belirleyen en kritik kırılma noktalarından biridir. Yaygın kanaatin aksine, Hz. Ali ve Hz. Âişe önderliğindeki safalarda yer alan sahâbî sayısı oldukça sınırlı kalmış, hayatta olan binlerce sahâbînin büyük çoğunluğu bu sürece fiilen iştirak etmeyerek tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Hz. Osman'ın şehadetiyle birlikte ortaya çıkan¹ bu kitlesel tarafsızlık tutumu, daha sonra meydana gelen Cemel Vak'ası ve Sıffin Savaşı (37/657) gibi diğer iç karışıklıklarda da öne çıkmıştır. Zira sahâbe arasındaki hâkim eğilim, mevcut olayları fitne olarak niteleyip uzak durmaktır.² Nitekim

¹ Bk. Mustafa Özkan, "İlk Dönem İslâm Tarihi Siyasî Çatışmalarının Dışında Kalmaya Çalışanlar: Tarafsızlar", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2008), 65.

² Bk. Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fî nakdi kelâmi'ş-Şî'ati'l-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim (Riyad: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1406/1986), 6/236, 333; Ahmed Mahmud eş-Şevâbîke, *Ve'dü'l-fitne: Dirâse nakdiyye li-şübühâti'l-mürçifîn ve fitneti'l-Cemel ve Sıffin 'alâ menheci'l-*

Muhammed b. Sîrîn (öl. 110/729), fitne koptuğu sırada sahâbe sayısının on binlere ulaştığını ancak bu olaylara dahil olanların yüz kişiyi dahi bulamadığını belirterek sahâbenin kahir ekseriyetinin bu tavrını teyit etmiştir.³

Cemel ve Sıffîn savaşlarına katıldığı tespit edilen sahâbînin sayısının az olması da onların söz konusu tutumunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Konuya dair bir araştırmada bu savaşlara şu yirmi beş sahâbînin katıldığı tespit edilmiştir: Zübeyr b. Avvâm (öl. 36/656), Talha b. Ubeydullah (öl. 36/656), Huzeyme b. Sâbit (öl. 37/657), Ammâr b. Yâsir (öl. 37/657), Ebü'l-Heysem Mâlik b. Teyyihân (öl. 37/657), Kays b. Sa'd (öl. 38/658), Ali b. Ebî Tâlib (öl. 40/660), Ka'kâ' b. Amr (öl. 40/660), Eş'as b. Kays (öl. 40/660), Amr b. Âs (öl. 43/663), Hasan b. Ali (öl. 49/669), Cerîr b. Abdullah (öl. 51/671), Fedâle b. Ubeyd (öl. 53/673), Ebû Katâde el-Ensârî (öl. 54/674), Âişe bint Ebû Bekr (öl. 58/678), Muâviye b. Ebî Süfyân (öl. 60/680), Hüseyin b. Ali (öl. 61/680), Cârîye b. Kudâme (öl. 64/683?), Nu'mân b. Beşîr (öl. 64/684), Adî b. Hâtim (öl. 67/686), Abdullah b. Abbâs (öl. 68/687), Abdullah b. Zübeyr (öl. 73/692), Câbir b. Abdullah (öl. 78/697), Abdullah b. Ca'fer (öl. 80/699) ve Sehl b. Sa'd (öl. 91/709).⁴

Fitne dönemi hakkında yapılan başka bir çalışma sonucunda ise bu olaylara otuz beş sahâbînin katıldığı tespit edilmiştir.⁵ Fitne hâdiselerinde yer alan sahâbilerin sayısının net olarak bilinmediği belirtilen bir başka incelemede ise bu sayının yüzü geçmediği ifade edilmektedir.⁶ Cemel Savaşı özelinde

muhaddisîn (Amman: Daru Ammâr, 1430/2009), 209; Muhammed Emahzûn, *Tahkîku mevâkifi's-sahâbe fi'l-fitne min rivâyâti'l-İmâm et-Taberî ve'l-muhaddisîn* (Kahire: Dârü's-Selâm, 1428/2007), 477.

³ Bk. Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Hallâl, *es-Sünne*, thk. Atıyye ez-Zehrânî (Riyad: Dârü'r-Râye, 1410/1989), 2/466; İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, 6/236.

⁴ Bk. Osman b. Muhammed el-Hamîs, *Hikbetün mine't-târîh* (Kahire: Mektebetü'l-İmâm el-Buhârî, 1426/2006), 189-190; Mehmet Efendioğlu, *Hulefâ-i Râşidîn Devri Sahâbe Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 167-168.

⁵ Bk. Hâlid Kebîr Allâl, *es-Sahâbetü'l-mu'tezilüne li'l-fitneti'l-kübrâ* (Cezayir: Dârü'l-Belâğ, 1424/2003), 32. Ayrıca bk. Efendioğlu, *Hulefâ-i Râşidîn Devri Sahâbe Anlayışı*, 168. Cemel ve Sıffîn savaşlarında yer alan sahâbilerin sayısının otuzu aşmadığına dair bk. Ziyâb b. Sa'd Âl-Hamdân el-Gâmîdî, *Tesdîdü'l-isâbe fi mâ şecera beyne's-sahâbe* (y.y.: Mektebetü'l-Mevrid, 1425/2004), 73.

⁶ Bk. Efendioğlu, *Hulefâ-i Râşidîn Devri Sahâbe Anlayışı*, 183.

hazırlanan bir araştırmada ise Hz. Aîşe veya Hz. Ali safında yer alan altmış dört sahâbînin isimleri kaydedilmiş, ayrıca sahâbîlik durumları ihtilaflı altı kişinin daha bu savaşa yer aldığı tespit edilmiştir.⁷ Bunların sahâbeden sayılması halinde dahi sayı yetmiş olmaktadır.

Bu hâdiselere katılan sahâbîlerin sayıları ile ilgili zikredilen farklı görüşler, kaynakların farklılığı, sahâbîliği ihtilaflı isimlerin listeye dahil edilip edilmemesi ile rivâyet malzemesinin çeşitliliği gibi nedenlerle açıklanabilir. Ancak yukarıda zikredilen sayılardan hangisi esas alınır alınmaz, on binlerle ifade edilen sahâbe nüfusu karşısında oldukça düşük kalmaktadır. Sahâbe dönemi iç karışıklıklarından uzak durma gayretleri ile ön plana çıkan bazı isimler ise şöylece zikredilebilir: Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh (öl. 36/656-57), Suheyb b. Sinân er-Rûmî (öl. 38/659), Ebû Mes'ûd el-Bedrî (öl. 42/662?), Ebû Mûsâ el-Eş'arî (öl. 42/662-63), Muhammed b. Mesleme (öl. 43/663), Abdullah b. Selâm (öl. 43/663-64), Hanzale b. Rebî' (öl. 45/665?), Zeyd b. Sâbit (öl. 45/665?), Ebû Eyyûb el-Ensârî (öl. 49/669), Mugîre b. Şu'be (öl. 50/670), Saîd b. Zeyd (öl. 51/671?), Ebû Bekre (öl. 51/671?), İmrân b. Husayn (öl. 52/672), Üsâme b. Zeyd (öl. 54/674), Ebû'l-Yeser Ka'b b. Amr es-Sülemî (öl. 55/675), Sa'd b. Ebî Vakkâs (öl. 55/675), Ebû Hüreyre (öl. 58/678), Saîd b. Âs (öl. 59/679), Abdullah b. Muğaffel (öl. 59/679), Velîd b. Ukbe (öl. 61/680-81), Ebû Berze el-Eslemî (öl. 65/685?), Abdullah b. Amr b. Âs (öl. 65/684-85), Abdullah b. Ömer (öl. 73/693), Ühbân b. Sayfî (öl.?), Seleme b. Ekva' (öl. 74/693) ve Enes b. Mâlik (öl. 93/711-12).⁸

⁷ Bk. Saîd Fâyiz Saîd İzâm, *Meroiyyâtü Vak'ati'l-Cemel* (el-Câmi'atü'l-Ürdüniyye Külliyyetü'd-dirâsâti'l-ulyâ, Yüksek Lisans Tezi, 1992), 276-277. Müellif, bu çalışmasında Cemel Vak'ası ile ilgili ulaşılabildiği rivâyetlerde isimleri geçenlerle İbn Abdilber'in (öl. 463/1070) *el-İstî'âb'ı* ve İbn Hacer'in *el-İsâbe'* sinde bu olaya katıldığı ifade edilen isimleri esas almıştır.

⁸ Bu konuda bk. Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, nşr. Heyet (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1437/2013), 6/105-106; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Düvelü'l-İslâm* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1405/1985), 21; İbn Teymiyye, *Min-hâcü's-sünne*, 8/146; Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî vd. (Kahire: y.y., 1407/1986), 13/56; Emahzûn, *Tahkîku mevâkifi's-sahâbe fi'l-fitne*, 479; Allâl, *es-Sahâbetü'l-mu'tezilüne li'l-fitne*, 7; İzâm, *Meroiyyâtü Vak'ati'l-Cemel*, 192; Osman el-Hamîs, *Hikbetün mine't-târîh*, 190; Muhammed b. İbrahim b. Sâlih Ebü'l-Hayl, *Târîhu'l-hulefâi'r-râşidîn* (Mısır: Dâru'l-Hedyî'n-Nebevî, 1427/2016), 370; Efendioğlu, *Hulefâ-i Râşidîn Devri Sahâbe Anlatışı*, 166-167.

Bu çalışma, Cemel Vak'ası'na fiilen katılmayan sahâbilerin bu tutumlarını sadece siyasî bir tarafsızlık olarak değil, bizzat Hz. Peygamber'den naklettikleri rivâyetlerle temellendirdikleri aktif bir uzak duruş eylemi olarak ele almaktadır. Araştırmanın odak noktasını, bu sahâbilerin çatışma ortamından uzak durma gerekçelerini hangi nebevî uyarılara ve hadis metinlerine dayandırdıkları oluşturmaktadır. Literatürde "i'tizal edenler (ayrılanlar, uzaklaşanlar)"⁹ ve "tarafsızlar"¹⁰ olarak nitelendirilen bu sahâbilerin tutumu, çoğu zaman pasif bir kararsızlık gibi algılanabilmektedir. Oysa bu çalışma, söz konusu sahâbilerin tutumlarının tesadüfî olmadığını, aksine fitne zamanlarında takınılması gereken tavra dair güçlü bir hadis algısının sonucu olduğunu ispatlamayı amaçlamaktadır. Nitekim hadislerin bu belirleyici gücü, sadece başlangıçtan itibaren tarafsız kalanlarla sınırlı kalmamış, krizin doğrudan muhatabı olan isimlerin dahi askerî kararlarını revize etmelerine neden olmuştur. Cemel Vak'ası öncesinde Hz. Âişe'nin Hav'eb isimli mevkide nebevî bir uyarıyı hatırlayarak geri dönmek istemesi ve Zübeyr b. Avvâm'ın kendisine hatırlatılan bir hadis üzerine savaştan vazgeçme iradesi göstermesi, rivâyetlerin eylem üzerindeki dönüştürücü etkisini gösteren en çarpıcı örnekler arasındadır.¹¹

Cemel Vak'ası'nda tarafsız kalan sahâbiler üzerine literatürde Hâlid Kebîr Allal¹² ve Yusuf Tunç¹³ gibi isimlerin önemli çalışmaları bulunmakla birlikte, bu makalenin ayırt edici yönü, odağını doğrudan hadis rivâyetlerine yönelterek bu rivâyetlerin sahâbe üzerindeki belirleyici etkisini incelemesidir. Yöntem olarak ilgili hadislerin metin tahlilleri gerçekleştirilecek, bu rivâyetlerin söz konusu sahâbilerin siyasî tercihlerini nasıl şekillendirdiği, örnek olaylar üzerinden ele alınacaktır.

⁹ Bk. Ebü'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed el-Enbârî Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-imâme ve muktefaât mine'l-Kitâbi'l-evsat fi'l-makâlât*, thk. Josef Van Ess (Beyrut: y.y., 1390/1971), 17.

¹⁰ Bk. Özkan, "Tarafsızlar", 59, 65; Adnan Demircan, *Fitne: Kardeşlerin Savaşı* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 86; Efendioğlu, *Hulefâ-i Râşidîn Devri Sahâbe Anlayışı*, 166.

¹¹ Cemel Ashâbı'nın Basra yolculuğu esnasında yaşanan "Hav'eb Olayı" ve Zübeyr b. Avvâm'ın savaş meydanından ayrılmasına dair rivâyetlerin sened ve metin tahlilleri ile geniş değerlendirmesi için bk. Abdurrahim Yeşilmen, *Cemel Vak'ası İle İlgili Rivâyetler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025), 112-119, 226-235.

¹² Allâl, *es-Sahâbetü'l-mu'tezilüne li'l-fitneti'l-kübrâ* (Cezayir: Dârü'l-Belâğ, 1424/2003).

¹³ Yusuf Tunç, *Cemel ve Siffin Savaşlarında Tarafsız Kalan Sahâbiler* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

1. Sahâbenin Tarafsızlık Tutumunun Mahiyeti ve Pratik Tezahürleri

Hiz. Osman'ın şehadetini müteakip yaşanan iç çatışmaları "fitne" olarak değerlendiren sahâbenin büyük çoğunluğu, bu süreçteki tutumlarını genel nebevî ikazlar ve Müslüman kanunun dokunulmazlığı prensibi üzerine inşa etmişlerdir. Bu kitlesel tarafsızlık eğilimi içerisinde özellikle Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ebû Bekre, İmrân b. Husayn ve Abdullah b. Ömer gibi isimler, bizzat râvîsi oldukları fitne hadislerini topluma hatırlatarak "aktif tarafsızlık" tavrı sergilemişlerdir. Bu sahâbiler, sadece şahsî bir çekilme ile yetinmemiş, naklettikleri nebevî uyarılarla diğer Müslümanları da uyararak fitnenin yayılmasını engellemeye gayret etmişlerdir. Her ne kadar tarafsız kalan her bir sahâbî için müstakil bir rivâyet kaydı bulunmasa da genel tarafsız kalma iradesinin arka planında, fitne zamanlarında takınılması gereken tavra dair nebevî öğretinin belirleyici bir etkisinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Sahâbeden Ebû Üseyd Mâlik b. Rebîa es-Sâidî'nin (öl. 40/660-61?) tutumu, fitneden uzak durma hususundaki hassasiyetin en bariz örneklerinden biridir. Hiz. Osman'ın şehâdetinden önce gözlerini kaybetmiş olan Ebû Üseyd, Müslümanlar arasındaki siyasi çatışma ve fitnelere şahit olmamaktan duyduğu memnuniyeti şu sözlerle dile getirmiştir: "Peygamber (s.a.v.) hayatta iken beni gözlerimle faydalandıran, kulları arasında fitnelerin yaşanmasını takdir ettiğinde ise (bunlara şahit olmaktan) gözlerimi alıkoyan Allah'a şükürler olsun."¹⁴ Bu duygu hali, fitne hâdiselerine dahil olmamak amacıyla Medine'den ayrılıp kırsal mevkilerde gözlerden uzak bir yaşamı tercih eden Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh gibi isimlerin tavrıyla da örtüşmektedir.¹⁵ Benzer şekilde İmrân b. Husayn'ın (öl. 52/672),¹⁶ fitne dönemlerinde savaş aletlerinin alım-satımını dahi

¹⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411/1990), 3/591 (No. 6189). Ayrıca bk. Ebu'l-Hasan Nûruddîn Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*, thk. Husâmeddîn el-Kudsî (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994), 9/363 (No. 15963).

¹⁵ Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Muhammed b. Sâlih ed-Debbâsî (Riyad: en-Nâşirü'l-mütemeyyiz, 1440/2019), 6/33; Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/270; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996), 3/33.

¹⁶ Bk. Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 2/509.

uygun bulmaması¹⁷ ve Cemel Savaşı öncesinde bir dağ başında inzivada olmayı çatışmalara dâhil olmaya tercih etmesi¹⁸ bu duruşun pratik tezahürlerini yansıtmaktadır.

Abdullah b. Ömer (öl. 73/693) de fitneden uzak durma gayretiyle meşhur sahâbilerden biridir.¹⁹ O, fitne sürecindeki tutumuyla tarafsızlığı sadece siyasî bir çekilme olarak değil, dinî bir selâmet yolu olarak görmüştür. Onun bu yaklaşımı, Hz. Ali'nin kendisine teklif ettiği Şam valiliğini kabul etmemesinde açıkça görülür.²⁰ İbn Ömer, bu karışık ortamda idarî bir görev almanın fitneye ortak olmak anlamına geleceğini düşünmüş, bu sebeple Medine'den ayrılarak Mekke'ye gitmeyi tercih etmiştir.²¹ Onun bu tercihi, siyasî çekişmelerden uzak kalarak dinî hayatını koruma çabasının bir sonucu sayılabilir. Sahâbenin genelinin tutumuna uygun şekilde hareket edeceğini ifade eden Abdullah b. Ömer, Hz. Ali'nin safına katılmadığı gibi,²² aynı tavrı Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr liderliğinde bir araya gelen Cemel Ashâbî'na dahil olmama konusunda da sürdürmüştür.²³

İbn Ömer, sadece kendisi fitneden uzak durmakla kalmamış, ailesini ve yakın çevresini de bu doğrultuda yönlendirmiştir. Örneğin, Hz. Âişe ile birlikte Basra'ya gitmek isteyen kız kardeşi Hz. Hafsa'ya engel olması, onun bu

¹⁷ Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ (Dimaşk: Dâr İbn Kesîr, 1414/1993), "Büyü", 37.

¹⁸ Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe el-Absî, *el-Musannef*, thk. Sa'd b. Nâsır eş-Şesrî (Riyad: Dâru Kunûzi İşbilyâ, 1436/2015), 21/195 (No. 39900); Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 4/502-503.

¹⁹ Bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 6/106.

²⁰ Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 17/153 (No. 32702).

²¹ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 3/224. Abdullah b. Ömer, fitne ortamından bunalarak "Ebû Abdurrahman! Ben uzaklara gitmek istiyorum. Bu zaman bize çok ağır geliyor" diyen bir hizmetçisine, bizzat Hz. Peygamber'den (s.a.v.) işittiği şu hadis ile mâni olmuştur: "Onun (Medine'nin) zorluk (açlık) ve sıkıntısına ancak kendilerine kıyamet günü şahit ve şefaathı olacağı kimse sabreder." Bk. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1406/1985), "Câmi'", 3. Rivâyet ettiği bu nebevî teşvike rağmen, fitneye bulaşmama iradesiyle kendisinin Medine'den ayrılması, onun çatışmalardan uzak durma konusundaki azmini yansıtmaktadır.

²² Bk. Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn el-Kureşî ed-Dımaşkî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Cize: y.y., 1424/2003), 10/432.

²³ Bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/460.

konudaki kararlılığını gösterir.²⁴ O, kendi duruşunun temel ölçüsünü ise şu sözlerle özetlemiştir: “Kim beni namaza davet ederse icabet ederim. Ancak kim beni Müslüman kardeşimi öldürmeye ve malını almaya çağırırsa onun davetini reddederim!”²⁵ Bu ifade, İbn Ömer’in Müslümanların birliğini²⁶ ve ibadeti her şeyin üstünde tuttuğunu, iç savaşa ise hiçbir şekilde meşruiyet tanımadığını ortaya koymaktadır.²⁷

Abdullah b. Ömer, iç savaşı haklı çıkarmak için kullanılan bazı âyetlerin yanlış anlaşıldığına da dikkat çekmiştir. Böylece o, Kur’ânî kavramların siyasî amaçlarla kullanılmasının de önüne geçmiş ve çatışmalardan uzak durma tutumuna dinî bir temel kazandırmıştır. İbn Ömer, “*Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın!*”²⁸ âyetini kendisine hatırlatarak savaşa çağıranlara karşı şu tarihî açıklamaları yapmıştır: “Biz, fitne olmasın ve din Allah’ın olsun diye [müşriklere karşı] savaştık. Siz ise fitne olsun ve din Allah’tan başkasının olsun diye savaşıyorsunuz!”²⁹ “Müşriklerin dinine

²⁴ Bk. Taberî, *Târîhu’r-rusül ve’l-mülûk*, 4/451; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 10/433.

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’ el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1421/2001), 4/158; Ebû Nu’aym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ’ ve tabakâtü’l-asfiyâ’* (Mısır: Matba’atü’s-Sa’ade, 1394/1974), 1/309; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ’*, 3/228.

²⁶ Bk. Tunç, *Cemel ve Sıffin Savaşlarında Tarafsız Kalan Sahabiler*, 60.

²⁷ Öte yandan İbn Ömer’in vefatı esnasında, Hz. Ali’nin safında âsî topluluğa (el-fietü’l-bâğiye) karşı savaşmadığı için üzüntü duyduğunu belirten bazı rivâyetler mevcuttur (Ebû Ömer Cemâluddîn Yûsuf b. Abdillâh İbn Abdilber, *el-İstî’âb fi ma’rifeti’l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dârü’l-Cil, 1412/1992), 3/953; Ebü’l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî İbnü’l-Esîr, *Usdü’l-gâbe fi ma’rifeti’s-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1415/1994), 4/109). Bu beyanlar, onun Cemel Vak’ası’ndaki tarafsız tutumuyla bir tutarsızlık teşkil etmemekte, aksine dâhilî ihtilafları “fitne”, Hâricilere (Mârikûn) karşı mücadeleyi ise dinî bir sorumluluk olarak değerlendirmesinin bir sonucu olarak görülmelidir. Dolayısıyla söz konusu teessürün, meşru imamın sapkın bir fırkaya karşı yürüttüğü mücadeleyi kaçırmış olma kaygısından kaynaklandığı söylenebilir.

²⁸ el-Enfâl 8/39.

²⁹ Buhârî, “Tefsir”, 32 (No. 4243).

girmenin fitne olduğu bir vakitte Muhammed (s.a.v.) onlarla savaşıyordu. Sizin iktidar için savaştığınız gibi değil!"³⁰

Klasik literatürde İbn Hazm (öl. 456/1064) ve Nevevî (öl. 676/1277) gibi âlimler, ihtilaf sürecini Hz. Ali taraftarları, muhalifler ve tarafsızlar şeklinde üçlü bir tasnifle ele almıştır. İbn Hazm, tarafsız sahâbilerin tutumlarının temelinde haklı-haksız taraf ayrımı yapamamaları olduğunu ifade ederken,³¹ Nevevî ise onları, meselenin dinî mahiyetini netleştiremedikleri için kılıç çekmekten kaçınan "üçüncü bir grup" şeklinde tavsif etmiştir.³² Tarafsız sahâbilerin tutumu sadece siyâsî belirsizliğe dayalı bir kararsızlık hali olarak değerlendirilmemelidir. Aksine bu duruşun bizzat fitne hadislerine dayanan bilinçli bir uygulama yönüne odaklanmak konuyu daha bütüncül kılacaktır. Nitekim Mü'minlerin annesi Ümmü Seleme (öl. 62/681), Ebû Bekre (öl. 51/671?) ve Üsâme b. Zeyd (öl. 54/674) gibi sahâbilerin, kalbî temayülleri ile nebevî sakındırmalar arasındaki tercihlerini "fiilî tarafsızlık" yönünde kullanmaları bu bilinçli tercihi yansıtmaktadır. Söz gelimi Ümmü Seleme, Hz. Ali'nin haklı olduğuna inanmasına rağmen, Hz. Peygamber'in "evde kalma" emrine sadakat göstermek için Cemel Vak'ası'na fiilen katılmamıştır. Basra seferine çıkmadan önce kendisiyle vedalaşan Hz. Ali'ye şöyle dediği nakledilmiştir: "Allah'ın koruması ve himayesi altında git. Vallâhi sen hak üzerindesin ve hak seninle beraberdir. Allah ve Peygamber'ine itaatsizlik etme endişem olmasaydı seninle gelirdim. Zira Resûlullah (s.a.v.) evlerimizde kalmamızı emretti." Ayrıca Ümmü Seleme'nin, oğlu Ömer'i Hz. Ali'yle gönderdiği aktarılmıştır.³³ Onun, Cemel Savaşı'na Hz. Ali'nin safında katılan Ebû Sâbit Mevla Ebû Zer'e (öl.?) "Ali, Kur'an ile beraberdir. Kur'an da Ali ile beraberdir." demesi³⁴ de Hz. Ali'nin bu olayda isabet ettiğini savunduğunu göstermektedir. İbn Hacer'e göre "Resûlullah'a kavuşuncaya kadar beni hiçbir devenin sırtı hareket ettirmeyecektir." dediği

³⁰ Buhârî, "Fiten" 16 (No. 6682). Bu rivâyette Cemel Vak'ası ve Sıffin Savaşı'nın değil, Abdullah b. Zübeyr (öl. 73/692) ile Haccâc b. Yûsuf es-Sekâfi (öl. 95/714) arasında yaşanan çatışmalarla işaret edildiği söylenebilir. Bk. Şevâbîke, *Ve'dü'l-fitne*, 213-214.

³¹ Bk. Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelüsî el-Kurtubî İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, ts.), 4/120.

³² Bk. Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Dâru lhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1392/1972), 15/149.

³³ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/129 (No. 4611).

³⁴ Bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/134 (No. 4628).

rivâyet edilen Ümmü Seleme'nin bu şekilde davranmasının nedeni, "Evlerinizde oturun. Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın."³⁵ âyetidir. İbn Hacer'e göre Ümmü Seleme bu âyeti lafzî manasıyla yorumlayıp evde kalmayı tercih ederken, Hz. Âişe aynı âyeti ümmetin ıslahı ve sulhun tesisi gibi amaçlarla tevil ederek farklı bir içtihatla bulunmuştur.³⁶

Cemel Vak'ası sürecinde tarafsız kalma tavrını benimseyen sahâbilerin kararları, tesadüfi bir eylemsizlikten ziyade, nebevî bir meşruiyet zeminine dayanmaktadır. Fitneden kaçınma hassasiyeti ve Müslüman kanının dokunulmazlığı (ismet-i dem) ilkesi, bu şahsiyetlerin çatışma ortamını dinî açıdan gayrimeşru kabul etmelerinin başlıca amilini oluşturmaktadır.³⁷ İbn Hazm'ın da vurguladığı üzere, tarafsızlığı seçen sahâbiler fitneye dair hadisleri en güçlü delil olarak kullanmışlardır.³⁸ Nitekim Hz. Ali'nin, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Abdullah b. Ömer'in tutumları hakkında sarf ettiği, onların bu tavrının şayet bir günah ise affedilmeye layık, sevap ise mükafatlandırılmaya layık olduğu yönündeki ifadeleri,³⁹ bu duruşun meşruiyetine dair önemli bir veridir. Sonuç olarak, sahâbenin tarafsızlık kararı konjonktürel bir tercih olmaktan ziyade, Hz. Osman'ın şehadetiyle başlayan kaos ortamında nebevî uyarılara dayanan köklü bir ilkesel duruşun tezahürüdür.

2. Tarafsız Sahâbilerin Siyasî Tutumlarını Şekillendiren Nebevî Referanslar

Cemel Vak'ası'nda çatışmalardan uzak durmayı seçen sahâbilerin bu tercihi, şartların dayattığı geçici bir çekince olmanın ötesinde, doğrudan nebevî naslarla inşa edilmiş bir duruştur.⁴⁰ Söz konusu isimler, siyasî kriz anlarında nasıl bir tavır takınılması gerektiğine dair Hz. Peygamber'den tevarüs ettikleri rivâyetleri birer davranış modeli olarak kabul etmişlerdir. Sahâbenin tarafsızlık

³⁵ el-Ahzâb 33/33.

³⁶ Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7/108.

³⁷ Bu konuda bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/56.

³⁸ Bk. İbn Hazm, *el-Fasl*, 4/120.

³⁹ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 1/119-120; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/22.

⁴⁰ Bu konuda farklı bir perspektif ve değerlendirme için krş. Özkan, "Tarafsızlar", 85-86.

kararında belirleyici olan temel rivâyetler ve bu metinlerin siyasi pratiklere yansımaya biçimleri, belirli temalar çerçevesinde şu şekilde tahlil edilebilir:

2. 1. Fitne Dönemlerinde Tarafsız Kalmanın Teşvik Edildiği Rivâyetler

Cemel Vak'ası'nda tarafsızlık tutumunu benimseyen sahâbilerin temel dayanaklarından birini, Hz. Peygamber'in fitne zamanlarına dair genel nitelikli uyarıları teşkil etmektedir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ebû Bekre ve Ebû Hüreyre, tarafsızlığı teşvik eden bu rivâyetleri nakleden başlıca isimler arasında yer almaktadır.

Söz konusu sahâbilerden Ebû Mûsâ el-Eş'arî, sahâbe arasındaki iç çatışmalardan uzak durma yönündeki kararlı tutumuyla öne çıkmaktadır. Nitekim o, Hz. Osman'ın şehid edilmesinden itibaren Müslümanları çatışmalara dahil olmaktan sakındırılmış ve onları evlerinde kalmaya teşvik etmiştir.⁴¹ Cemel Vak'ası öncesinde Kûfe valiliği yapan Ebû Mûsâ el-Eş'arî, bu süreçte aktif bir tarafsızlık sergileyerek Kûfe halkını da olaylara dahil olmamaları yönünde uyarmıştır. Bu yaklaşımını fiilî bir siyasal duruşa dönüştüren Ebû Mûsâ, Hz. Ali'nin kendisine gönderdiği Hâşim b. Utbe, Muhammed b. Ebû Bekir, Muhammed b. Ca'fer b. Ebi Tâlib, Eşter en-Nehaî, Abdullah b. Abbâs, Hz. Hasan ve Ammâr b. Yâsir gibi birçok elçinin ısrarlı askeri destek taleplerini geri çevirmiştir. Yaşanan süreci nebevî uyarılarda geçen "fitne" kapsamında değerlendirerek Kûfe halkını tarafsızlığa çağıran Ebû Mûsâ, bu tavizsiz tutumu neticesinde valilik görevinden azledilme pahasına nebevî ilkelere bağlı kalmayı tercih etmiştir.⁴²

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin tarafsızlık kararının merkezinde yatan ve tutumunu dayandırdığı en temel nebevî referans, fitne dönemlerinde hareketsiz veya tarafsız kalmayı teşvik eden meşhur ku'ûd hadisidir.⁴³ Ebu Musa'nın

⁴¹ Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/439 (No. 40503); Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullâh İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, thk. Muhîbuddîn Ebû Saîd el-Amrevî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415-1421/1995-2001), 39/478.

⁴² Bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/126 (No. 4602); Ebû Amr Halîfe b. Hayyât el-Usfurî, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1397/1977), 181; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/29; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/481-482; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/444-445, 447; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/58.

⁴³ Hadis literatüründe "ku'ûd (oturmak) hadisleri" olarak isimlendirilen bu rivâyetler, fitne süreçlerinde kişinin olaylara müdahillik derecesi azaldıkça selametinin artacağına

rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Muhakkak ki kıyameten önce karanlık gece gibi fitneler yaşanacaktır. O zaman mü'min olarak sabahlayan bazı kişiler, kâfir olarak geceleyecektir. Mü'min olarak geceleyen bazı kimseler ise kâfir olarak sabahlayacaktır. Bu fitneler zamanında oturanlar, ayakta duranlardan, ayakta duranlar yürüyenden, yürüyenden ise koşanlardan daha hayırlıdır. [Fitne zamanı] Yaylarınızı kırıp parçalayınız. Kılıçlarınızı taşla vurunuz. Sizden birinin evine girilirse, Âdem'in iki oğlundan hayırlı olanı gibi olunuz.⁴⁴

Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Hz. Alî'nin elçisi sıfatıyla Kûfe'ye gelen ve asıl niyetlerinin sulh olduğunu ifade eden Hz. Hasan'ın destek çağrısına da bu hadisle mukabele etmiştir. Ancak onun, çatışmalardan uzak durma tavrını temellendirirken kullandığı referans çerçevesi sadece hadislerle sınırlı kalmamıştır. Ebû Mûsâ, bu duruşun Kur'ânî dayanaklarını da Hz. Hasan ile yaptığı görüşmede açıkça ortaya koymuştur. Bu bağlamda, Müslümanların can ve mal güvenliğine

vurgulayan nebevî uyarıların genel adıdır. Oturanın ayakta durandan, ayakta duranın ise yürüyenden daha hayırlı olduğunu ifade eden bu hadisler, dâhili çatışma ortamlarında her türlü fiilî katılmadan uzak durmanın meşruiyet zeminini ve temel hareket tarzını oluşturmaktadır.

⁴⁴ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd. (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), “Fiten”, 2 (No. 4259); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd. (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), “Fiten”, 10 (No. 3961); Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân el-Büstî, *el-Müsnedü's-sahîh ale't-tekâsîm ve'l-envâ': Sahîhu İbn Hibbân*, thk. Mehmet Ali Sönmez - Halis Aydemir (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 6/35 (No. 4830); Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn el-Kureşî ed-Dımaşkî İbn Kesîr, *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim*, thk. Muhammed Ahmed Abdülazîz (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1408/1988), 1/72. Benzer lafızlarla Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den aktarılan başka rivâyetler için bk. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 32/432 (No. 19662); 32/433 (No. 19663); 32/504 (No. 19730); Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebir*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1416/1996), “Fiten”, 33 (No. 2204); Ebû Dâvûd, “Fiten”, 2 (No. 4262). Sahâbe arasında fiten hakkındaki bilgisiyle tanınan Huzeyfe b. Yemân (öl. 36/656) da fitne döneminde kılıç ve yayların parçalanması, ayrıca evlerden dışarı çıkılmamasını tavsiye etmiştir. Bk. Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî, *el-Câmi'*, thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983), 11/351 (No. 20728); 11/358 (No. 20737); 11/359 (No. 20740); Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 10/378-379 (No. 21817). Fitnelere uzak kalınması hususunda Huzeyfe b. Yemân'dan aktarılan benzer rivâyetler için bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, 7/301 (No. 12331, 12332).

vurgu yapan, karşılıklı rıza dışı kazancı yasaklayan⁴⁵ ve bir mü'mini kasten öldürmenin ağır sonuçlarını bildiren⁴⁶ âyetleri birer hüccet olarak sunmuştur.⁴⁷

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin tarafsızlık kararının ardındaki zihinsel arka planı, fitnenin mahiyetine dair sahip olduğu derin vukûfiyet üzerinden de okumak mümkündür. Onun fitneyi bir "akıl tutulması" ve "teşhisi güç bir hastalık" olarak görmesi, bizzat Hz. Peygamber'den naklettiği şu rivâyete dayanmaktadır:

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin rivâyet ettiğine göre Resûlullah (s.a.v.), "Sizin için *"herc"*den korkuyorum!" buyurmuş, bunun üzerine ashâb, "Yâ Resûlallah, herc nedir?" diye sormuştur. Hz. Peygamber, "Öldürmedir!" şeklinde karşılık verince, "Bizim bugünkü öldürmemizden de mi fazla? Her gün müşriklerden çok sayıda kimseyi öldürüyoruz." demişlerdir. Resûlullah (s.a.v.) ise "Müşriklerin öldürülmesini değil, aksine sizlerin birbirinizi öldürmeniz(i kastediyorum.)" buyurmuştur. Bu kez sahâbiler, "Aramızda Allah'ın kitabı (Kur'ân-ı Kerîm) bulunduğu halde mi bu durum yaşanacak?" diye sorduklarında, Hz. Peygamber, "Evet, aranızda Allah'ın kitabı bulunduğu halde." buyurmuştur. Sahâbe, "Aklımız olduğu halde mi bu yaşanacak?" diye sorduklarında ise Resûlullah (s.a.v.), "O zaman çoğunluğun aklı başından gider. Onun yerini öyle olmadıkları halde kendilerini bir şey üzerinde sanan bazı boş insanlar alacaktır!" buyurmuştur.⁴⁸

Bu rivâyette vurgulanan aklın devre dışı kalması ve bireylerin kendilerini haklı görme yanılgısı, Ebû Mûsâ'nın Kûfe halkına hitabındaki tasvirlerle uyum göstermektedir. O, bu nebevî uyarıdaki söz konusu psikolojik savrulmayı, insanların içine sinsi bir hastalık gibi giren ve muhakeme yeteneğini yok eden bir

⁴⁵ en-Nisâ 4/29.

⁴⁶ en-Nisâ 4/93.

⁴⁷ Bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/483; Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1433/2012), 2/588; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/446.

⁴⁸ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/361 (No. 20744). Hadislerde dâhili karışıklık, fitne ve yaygın öldürme vakalarını ifade etmek üzere kullanılan "*herc*" kavramının anlamsal kapsamı, akademik çerçevesi ve bu süreçlerde sergilenmesi gereken uzlet tavrının mahiyeti hakkında kapsamlı değerlendirmeler için bk. Furkan Gan, "Bir Fitne Rivayetinin Neliği: 'Herc Zamanı İbadet Etmek, Bana Hicret Etmek Gibidir' Rivayeti Özelinde", *Mevzu - Sosyal Bilimler Dergisi* 8 (Eylül 2022), 149-170; Mustafa Tatlı, "Uzletin Ruh Sağlığına Faydaları ve Fitne Hadisleri Bağlamında Modern Dönemde Uzlet", *Ruh Sağlığı ve Din: Disiplinler Arası Çalışmalar*, ed. Ömer Faruk Erdoğan vd. (Ankara: Sonçağ Akademi, 2022), 429-457.

süreç olarak tanımlamıştır. Ebû Mûsâ'ya göre fitneye dalanlar, ayırt etme kabiliyetlerini kaybederek adeta yeni doğan bir bebeğin tecrübesizliğine ve savunmasızlığına düşmektedirler. Bu noktada o, fitnenin mahiyetini ve yıkıcı potansiyelini en iyi kavrayacak olanların bizzat Resûlullah'ın terbiyesinden geçmiş ashâb-ı kirâm olduğunu vurgulayarak, tarafsızlık tavrının duygusal bir kaçış değil, bir tecrübe temeline dayandığını ihsas ettirmiştir. Onun Kûfeliler'e yaptığı konuşmada, fitnenin ancak sona erdikten sonra tam anlamıyla anlaşılacağına dair tespiti de tarafsız kalma tutumunun basîretli bir tutum olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁹ Bu çerçevede, sahâbenin fitne karşısındaki mesafeli duruşunun, hadislerde haber verilen toplumsal cinnet halinden korunma ve nebevî rehberliğin işaret ettiği selâmetli alanı muhafaza etme gayesi taşıdığı söylenebilir.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin fitneye dair bu hassasiyeti, sadece kendi duruşunu belirlemekle kalmamış, aynı zamanda fitneye dâhil olan diğer sahâbîlere yönelik bir eleştiriye de dönüşmüştür. Nitekim o ve Ebû Mes'ûd el-Bedrî (öl. 42/662?), Hz. Ali tarafından Kûfe halkını desteğe çağırarak görevlendirilen Ammâr b. Yâsir'i şu sözlerle ikaz etmişlerdir: "Müslüman olduğun günden bu yana senden, bu işe bu denli hızlı şekilde dahil olmandan daha kötü bir davranış görmedik."⁵⁰

Cemel Savaşı'na iştirak etmeyen ve bu konudaki tutumunu Resûlullah'ın (s.a.v.) bazı hadisleri ile izah eden, ayrıca başka kimseleri de bu savaşa katılmaktan alıkoyan sahâbîlerden biri de Ebû Bekre Nüfey' b. Mesrûh es-Sekafî'dir.⁵¹ O, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Şüphesiz fitneler olacaktır. Dikkat edin! Öyle bir fitne olacaktır ki, o zaman oturan kimse yürüyenden, yürüyenden ise ona doğru koşandan daha hayırlıdır. Bu fitne gerçekleştiğinde kimin develeri varsa yanlarına gitsin, kimin koyunları varsa yanlarına gitsin, kimin de arazisi varsa oraya gitsin." Bunun üzerine bir adam "Ya Resûlallah, develeri, koyunları ve arazisi olmayanlar hakkında ne buyurursun?" diye sordu. Hz. Peygamber, "Kılıcını alsın ve keskin tarafıyla taş vursun. Sonra güç yetirebiliyorsa kendisini kurtarsın. Allah'ım! Tebliğ ettim mi? Allah'ım! Tebliğ ettim mi? Allah'ım! Tebliğ ettim"

⁴⁹ Bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/486.

⁵⁰ Buhârî, "Fiten", 17 (No. 6689); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/257 (No. 40086); 21/516 (No. 40640); İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/59.

⁵¹ Bk. Nevevî, *el-Minhâc*, 1/141.

mi?" şeklinde cevap verdi. Akabinde başka bir kimse "Ya Resûlallah, (fitne zamanında) saflardan birine katılmaya zorlanmam, bir kimsenin kılıcıyla bana vurması veya bir okun gelip beni öldürmesi hakkında ne buyurursun?" diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber "O kimse hem senin hem de kendisinin günahını yüklenir ve cehennemliklerden olur!" buyurdu.⁵²

Ebû Hüreyre de nebevî uyarılara bağlı kalarak dâhilî kargaşalardan uzak durma noktasında titiz bir duruş sergileyen sahâbilerden biridir. Hz. Osman'ı kuşatan asilere karşı halifeyi savunmak amacıyla kılıç kuşanmış olsa da Hz. Osman'ın kan dökülmemesi yönündeki kesin emrine itaat ederek kılıcını indirmiştir.⁵³ Bu olaydan sonra Müslümanlar arasındaki hiçbir siyasî çatışmaya dâhil olmamaya özen göstermiştir. Nitekim onun Sıffin Savaşı'nda (37/657) Muâviye b. Ebî Süfyan'ın safında yer aldığına dair iddiaların ilmî dayanaktan yoksun olduğu ifade edilmektedir.⁵⁴ Ebû Hüreyre'nin bu tavrının temelinde, bizzat kendisinin rivâyet ettiği ve fitne zamanlarında izlenecek yolu belirleyen hadislerin amelî bir karşılığı bulunmaktadır. "İki büyük topluluk savaşmadıkça kıyamet kopmayacaktır. Davaları bir olan bu iki topluluk arasında büyük bir savaş olacaktır."⁵⁵ hadisinin râvîsi olan Ebû Hüreyre, Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: "Karanlık gece gibi fitneler sizi gölgelemiştir. Fitnelerden en çok kurtulan kimse, yüksek dağlarda koyunlarının sütlerinden içen (böylece geçimini sağlayan) veya atının yularından tutup cihad eden, böylece kılıcının kazandığından yiyecek kimsedir."⁵⁶ Onun tarafsızlık tercihini perçinleyen diğer bir rivâyet ise meşhur ku'ûd hadisidir. Ebû Hüreyre Hz. Peygamber'in "Öyle fitneler meydana gelecektir ki, o zaman oturanlar ayakta duranlardan, ayakta duranlar yürüyenlerden, yürüyenler ise koşanlardan daha hayırlıdır. Kim onlara atılırsa fitneler onu helak eder.

⁵² Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru l-hyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1412/1991), "Fiten", 13; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/54 (No. 20412); 34/130-131 (No. 20490); Ebû Dâvûd, "Fiten", 2 (No. 4256); İbn Hibbân, *el-Müsnedü's-sahîh*, 6/38 (No. 4835); İbn Kesîr, *en-Nihâye fi'l-fiten*, 1/70-71.

⁵³ Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/66-67.

⁵⁴ Bk. M. Yaşar Kandemir, "Ebû Hüreyre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/161.

⁵⁵ İbn Hibbân, *el-Müsnedü's-sahîh*, 6/43 (No. 4842); Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 8/299 (No. 16708).

⁵⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/102 (No. 2460). Ayrıca bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 10/374 (No. 21808); Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/353 (No. 20731); 11/368 (No. 20762).

Kim [onlara karşı] bir sığınmak bulursa oraya sığın. buyurduğunu bizzat duyduğunu dile getirmiştir.”⁵⁷

2. 2. Bazı Sahâbîlere Özel Nebevî Talimatlar

Sahâbenin fitne sürecindeki tarafsızlık tutumu, sadece genel nebevî uyarıların bir sonucu değil, bazı isimler için bizzat Hz. Peygamber tarafından verilmiş bireysel talimatlara dayanmaktadır. Bu özel direktifler, muhatabı olan sahâbîler için genel tavsiyelerin ötesinde, tartışmasız birer “şer’î zorunluluk” niteliği taşımıştır.

Fitne sürecindeki tavrını doğrudan Resûlullah’tan aldığı özel emirlerle gerekçelendiren isimlerin başında Muhammed b. Mesleme (öl. 43/663) gelmektedir. Muhammed b. Mesleme’nin, bu özel durumunun sahâbe arasında da bilindiği anlaşılmaktadır. Nitekim Huzeyfe b. Yemân (öl. 36/656), “Kendisine fitnenin zararının dokunmayacağı bir adam tanıyorum. O, Muhammed b. Mesleme’dir.” demiştir.⁵⁸ Hz. Peygamber’in, Muhammed b. Mesleme’ye “Fitne, sana zarar vermeyecektir!”⁵⁹ müjdesini verdiği nakledilmiştir. Onun, çatışmalardan uzak durma kararlılığı, Resûlullah’ın kendisine bir kılıç vererek yaptığı şu tembihe dayanmaktadır: “Müşriklerle savaşıldığı sürece onlarla savaş. Ancak Müslümanlar arasında iki kılıcın birbirine girdiğini görürsen, kılıcını kırılıncaya kadar [kayaya] vur ve evinde otur. Ta ki sana kesin bir ölüm gelsin ya da zalim bir el sana ulaşsın.”⁶⁰ Benzer bir rivâyete göre ise Hz. Peygamber ona şöyle demiştir: “Muhammed! İnsanların dünya için birbirleriyle savaştıklarını gördüğünde, kılıcınla Harre’deki en büyük kayanın yanına git ve kılıcın kırılıncaya kadar ona vur. Sonra zalim bir el sana ulaşincaya ya da takdir edilen ölüm gelene kadar evinde otur.” Muhammed b.

⁵⁷ Buhârî, “Fiten”, 9 (No. 6670, 6671); “Menâkıb”, 22 (No. 3406); Müslim, “Fiten”, 10.

⁵⁸ Bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/491-492 (No. 5837, 5838).

⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/236 (No. 40021); Ebû Dâvûd, “Sünne”, 13 (No. 4663).

⁶⁰ Bk. Heysemî, *Mecma’u’z-zevâid*, 7/301 (No. 12329).

Mesleme, "Resûlullah'ın (s.a.v.) bana emrettiğini yaptım."⁶¹ demiştir.⁶² Rivâyete göre meşhur tâbiî Ebû Bürde (öl. 104/722), fitne döneminde Rebeze'de inzivada bulunan Muhammed b. Mesleme'nin yanına gelmiş ve ona "Senin bu mevcut duruma dair önemli bir yerin var. Halkın arasına karışsan da emir ve nehiylerde bulunsan." demiştir. Muhammed b. Mesleme Ebû Bürde'ye şöyle karşılık vermiştir: "Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: 'Tefrika, fitne ve ihtilaf olacaktır. Bu olduğu zaman Uhud'a var, kılıcını at gitsin. Okunu kır, parçala ve bırak. Evinde otur!' Bu da oldu." Bir başka tarîke göre ise Hz. Peygamber ona şöyle demiştir: "Kılıcını kırıncaya kadar vur. Sonra zalim bir el sana ulaşana kadar veya Allah sana afiyet verdiği vakte kadar evinde otur." Muhammed b. Mesleme, "Resûlullah'ın (s.a.v.) buyurduğu oldu. Ben de bana emrettiği şeyi yerine getirdim." demiştir. Muhammed b. Mesleme, Rebeze'de yaşadığı çadırın bir direğine astığı tahtadan kılıcını Ebû Bürde'ye gösterdikten sonra Resûlullah'ın emrini yerine getirdiğini söylemiştir.⁶³ Muhammed b. Mesleme, kendisini desteklemeye davet eden Hz. Ali'ye de şöyle cevap vermiştir: "Amcaoğlun ve dostum (Resûlullah) bana tefrika, fitne ve ihtilaf olacağını şöyle bildirdi: 'Bunlar gerçekleştiğinde ölüm ya da zalim bir el sana ulaşana kadar evinde otur!' Ey Ali, Allah'tan sakın ve sen o zalim el olma!" Bu sözleri işiten Hz. Ali, Muhammed b. Mesleme'yi kendi haline bırakmaları yönünde askerlerine emir vermiştir.⁶⁴ Onun bu tutumu hakkında hadis eserlerinde daha birçok rivâyet yer almaktadır.⁶⁵

⁶¹ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târik b. İvâdullah (Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1415/1995), 2/73 (No. 1289); Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/127 (No. 4604); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, 7/300-301 (No. 12327). Resûlullah'ın (s.a.v.), kendisine Necran'dan hediye olarak gelen bir kılıcı Muhammed b. Mesleme'ye verdiği esnada bu uyarıları yaptığı ile ilgili bir rivâyet için bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 3/30 (No. 2375); Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/127 (No. 4605).

⁶² Medine'nin kuzeyindeki siyah taşlarla kaplı bölge için kullanılan Harre tabiri, geniş anlamda ise şehrin çevresinde bulunan tüm siyah taşlık arazileri tanımlayan genel bir isim niteliği taşır. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, 1/340; 11/262.

⁶³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 25/413 (No. 16029). Benzer bir rivâyet için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8/331 (No. 16801).

⁶⁴ Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/236 (No. 40022); İbn Mâce, "Fiten" 11 (No. 3962). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/496 (No. 17979); Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân el-Büstî, *es-Sikât*, thk. Muhammed Abdülmüid Hân (Haydarabad: Dâiretü'l-Me'ârifü'l-Osmâniyye, 1393/1973), 2/270.

⁶⁵ Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/223 (No. 39981); Buhâri, *et-Târihu'l-kebir*, 1/218.

Benzer mahiyetteki bir talimat, Ühbân b. Sayfî el-Gifârî (öl. ?) için de söz konusudur. Cemel Savaşı sonrasında Basra'ya giden Hz. Ali onunla karşılaşmış ve ona "Bize tabi olmana mâni olan şey nedir?" diye sormuştur. Ühbân b. Sayfî ona şöyle karşılık vermiştir: "Dostum ve amca oğlun (Resûlullah), bana 'Tefrika, fitne ve ihtilaf olacaktır. Bu olduğu zaman kılıcını kır, evinde otur ve tahtadan bir kılıç edin!' tavsiyesinde bulundu. Ben de Resûlullah'ın bana emrettiği şeyi yaptım." Bunun üzerine Hz. Ali onun tarafsız kalma tutumunu anlayışla karşılamış ve ona herhangi bir itirazda bulunmamıştır.⁶⁶

Özel bir inziva ruhsatı alan bir diğer isim ise Seleme b. Ekva'dır (öl. 74/693). Seleme b. Ekva', Hz. Osman'ın şehadetinin ardından Medine'den ayrılarak Rebeze'de uzlet hayatı yaşamaya başlamıştır. Ona bu ani mekân değişikliğinin sebebinin soranlara, Resûl-i Ekrem'in bu konuda kendisine bizzat izin verdiğini ifade etmiştir.⁶⁷

Zikredilen bu örnekler, tarafsızlığı benimseyen sahâbiler nezdinde fitne karşısındaki mesafeli tutumun, arızî bir içtihadattan ziyade, nebevî nassı doğrudan bir yaşam prensibi haline getiren ve her türlü siyasi mülahazanın üzerinde tutulan bir sorumluluk ve görev olduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu olaylar, bu isimler için tarafsızlık halinin şahsî bir tercih alanı olmaktan çıktığını, rivâyeti bizzat amelî bir gerçekliğe dönüştüren ve sarsılmaz bir bağlılıkla ifa edilen nebevî bir vazife mahiyeti taşıdığını teyit etmektedir.

2. 3. Müslüman Kanının Dokunulmazlığına Dair Rivâyetler

Cemel Savaşı'na katılmayan sahâbilerin en önemli gerekçelerinden biri de Müslümanların birbirleriyle savaşmasını doğru bulmamalarıdır.⁶⁸ Birçok sahâbî bu konudaki hadisleri kendi tutumlarına gerekçe olarak sunmuştur.

Ebû Bekre, yalnızca kendisi tarafsız kalmakla yetinmemiş, başkalarını da Cemel Vak'ası'na iştirak etmekten sakındırmıştır. Temim kabilesi lideri Ahnef b. Kays'ın (öl. 67/686-87) Hz. Ali'ye yardım etmek üzere yola çıktığını görünce

⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/273 (No. 20670, 20671); 45/178 (No. 27200, 27201); Tirmizî, "Fiten" 33 (No. 2203); Ebû Abdillâh Nu'aym b. Hammâd el-Mervezî, *Kitâbü'l-Fiten*, thk. Semir Emin ez-Zuheyri (Kahire: Mektebetü't-Tevhîd, 1412/1991), 1/90.

⁶⁷ Bk. Buhârî, "Fiten" 14 (No. 6676). Ayrıca bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/42.

⁶⁸ Bk. Özkan, "Tarafsızlar", 78-79, 83.

ona engel olmuş ve bu tavrının sebebini şu sözlerle ifade etmiştir: “Ahnef, geri dön! Çünkü ben Resûlullah'ı (s.a.v.) “İki Müslüman kılıçlarıyla karşı karşıya geldiklerinde katil de maktül de ateştedir!” buyururken duydum. Ben veya başka biri kimse ona “Ya Resûlallah! Katili anladık. Maktüle ne oluyor?” diye sordu. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle cevap verdi: “Maktül de arkadaşını öldürmeye azmetmişti.”⁶⁹ Hz. Peygamber'in bu hadisini rivâyet eden Ebû Mûsâ el-Eş'arî⁷⁰ de bununla Müslümanları iç çatışmalardan uzak tutmaya çalışmıştır.⁷¹

Bu hadis, Ebû Bekre ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî nezdinde dâhilî savaşların hiçbir kazananı olmadığını, her iki tarafın da niyet bazında aynı büyük vebalin ortağı sayıldığını kanıtlayan en güçlü referanstır. Nevevî gibi alimler daha sonra bu hadisi, dünyevi menfaat ve asabiyet güden çatışmalarla sınırlandırsa da⁷² her iki sahâbînin bu hadisi Cemel Vak'ası'na doğrudan tatbik etmesi, rivâyetin pratik hayattaki etkisini göstermektedir.

Sa'd b. Ebî Vakkâs da Müslümanlar arasında cereyan eden hiçbir savaşa katılmamış,⁷³ bu süreçte evinden dışarı çıkmamaya gayret göstermiş ve ev halkını, Müslümanlar bir halife üzerinde ittifak sağlayıncaya kadar gelişmeler hakkında kendisine haber getirmemeleri konusunda uyarmıştır.⁷⁴ O, fitne sürecinde hiçbir tarafta yer almadığını net bir şekilde ortaya koymuştur. Kendisine ne yapması gerektiğini soran Hüseyin b. Hârice'ye, çatışmalardan tamamen uzaklaşmasını öğütleyerek şu tavsiyede bulunmuştur: “Koyun satın al ve

⁶⁹ Müslim, “Fiten” 14, 15; Buhârî, “İmân”, 21 (No. 31); “Diyât”, 1 (No. 6481); Ebû Dâvûd, “Fiten” 5 (No. 4268); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/87 (No. 20439); 34/132 (No. 20493); İbn Hibbân, *el-Müsnedü's-sahîh*, 3/306 (No. 2459); Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/351 (No. 20728); 11/358 (No. 20737); Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî: el-Müctebâ*, nşr. Heyet (Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-İlmiyye, 1439/2018), “Muhârabe”, 29 (No. 4118, 4119, 4120, 4121, 4122, 4123, 4124); Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr: Müsnedü'l-Bezzâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh vd. (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1418-1430/1988-2009), 9/101 (No. 3637); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8/328 (No. 16792, 16793).

⁷⁰ Nesâî, “Muhârabe”, 29 (No. 4124); İbn Mâce, “Fiten”, 11 (No. 3964);

⁷¹ Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/361 (No. 19590).

⁷² Bk. Nevevî, *el-Minhâc*, 18/11.

⁷³ Bk. İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, 6/335.

⁷⁴ Bk. İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, 2/609.

fitne bitinceye kadar onların arasında ol!"⁷⁵ Onun bu yaklaşımı, Müslümanların birbirine kılıç çektiği bir ortamda siyasî saflaşmaya girmek yerine, bireysel bir tecridi dinî selâmet için yegâne yol olarak gördüğünü göstermektedir.

Sa'd b. Ebî Vakkâs, Kur'ân âyetlerinin bağlamından koparılarak iç çatışmalara meşruiyet zemini kılınmasına da sert bir dille karşı çıkmıştır. Kendisine, "Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın."⁷⁶ mealindeki âyeti hatırlatarak savaşa davet eden bir şahsa şu cevabı vermiştir: "Biz, fitne olmasın ve din Allah'ın olsun diye savaştık. Sen ve arkadaşların ise fitne olsun diye savaşıyorsunuz!"⁷⁷ Sa'd bu yaklaşımıyla, İslâm'ın tebliği için müşriklere karşı yürütülen cihad ile Müslümanların birbirini katlettiği fitne sürecini birbirinden ayırmış, muhatabının âyeti lafzî bir benzerlik üzerinden tahrif ederek kendisini bir iç savaşa çağırıldığını vurgulamıştır.

Sa'd b. Ebî Vakkâs, "Müslüman ile savaşmak küfür, ona sövmek ise fasıklıktır! Üç gündен fazla kardeşi ile dargın kalması Müslümana helal değildir!"⁷⁸ hadisinin râvîsidir. Ebû Bekr el-Bâkîllânî'nin (öl. 403/1013) kaydettiğine göre bu hadis Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın fitne hâdiselerine katılmamasının en önemli gerekçelerinden biridir.⁷⁹

Sa'd b. Ebî Vakkâs, Müslümanlara karşı kılıç çekmeme konusundaki kararlı tutumunu Sıffîn Savaşı sürecinde de muhafaza etmiştir. Hz. Ali ve Muâviye'nin karşılıklı davetlerine rağmen sahâbenin büyük çoğunluğunun bu sürece dahil olmadığını hatırlatan bir kimseye, kendi duruşunun kaynağını şu ifadelerle açıklamıştır: Sana sağdan soldan duyduğum bir şeyi değil, bizzat iki

⁷⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/573 (No. 6126); Ebû Zeyd Ömer İbn Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût (Cidde: y.y., 1399/1979), 4/1251; Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1/120. İlgili rivâyette anlatıldığı üzere Hüseyin b. Hârice'nin Sa'd b. Ebî Vakkâs'a müracaatı, rüyasında gördüğü şu manevi uyarıya dayanır: Hz. Peygamber ümmeti için istiğfar dilediğinde Hz. İbrahim, "Senden sonra ne yaptıklarını bilmiyorsun. Birbirlerinin kanlarını döktüler ve imamlarını öldürdüler. Dostum Sa'd'ın yaptığını yapmaları gerekmez miydi?" demiştir. Bu sarsıcı işaret üzerine Hüseyin b. Hârice, fitne sürecinde izleyeceği yolu belirlemek için derhal Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın rehberliğine başvurmuştur.

⁷⁶ el-Enfâl 8/39.

⁷⁷ Müslim, "İmân", 158.

⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/105 (No. 1519); Nesâî, "Muhârebe", 27 (No. 4104).

⁷⁹ Bk. Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkîllânî, *Menâkibü'l-eimmeti'l-erbe'a*, thk. Semîra Ferhât (Beyrut: Dârü'l-Müntahabî'l-Arabî, 1422/2002), 76.

kulağımla işittiğim ve kalbimle idrak ettiğim bir hakikati anlatacağım. Ben Resûlullah'ı (s.a.v.) şöyle buyururken işittim: “Allah'ın, öldürülen bir kulu olmaya ve ehl-i kiblede hiç kimseyi öldürmemeye gücün yeterse bunu yap.”⁸⁰ Sa'd'ın bu cevabı, onun iç çatışmalardan uzak durma kararının şahsî bir mülahazanın ötesinde, doğrudan nebevî bir talimata dayalı bir ittibâ eylemi niteliği taşıdığını da kanıtlamaktadır.

Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın çatışmalardan uzak durma iradesini yansıtan en çarpıcı sahnelerden biri, oğlu Ömer b. Sa'd ile Medine kırsalında yaşadığı diyalogdur. Medine'de hilâfet ve mülk tartışmalarının yaşandığı bir süreçte babasının koyunlarla ilgilenmeyi tercih etmesini yadırgayan Ömer'e, Sa'd şu önemli cevabı vermiştir: “Evlâdım, sen benim fitnenin başı olmamı mı istiyorsun? Hayır vallâhi! Bana, mü'mine vurunca onun mü'min olduğunu haber veren, kafire vurunca ise onu öldüren bir kılıç verilmedikçe savaşmayacağım. Ben Resûlullah'ı, 'Allah azze ve celle, takvâli, zengin (gönüllü) ve gizli kulu sever' derken işittim.”⁸¹ O, aynı dönemde şûra ehlinden olduğu için imâmete başka sahâbilerden daha layık olduğunu söyleyip kendisini bu uğurda savaşmaya teşvik edenlere şöyle demiştir. “Siz bana iki gözü, dili ve iki dudağı olan, kâfirleri mü'minlerden ayırt edebilen bir kılıç verinceye kadar savaşmayacağım! Şüphesiz ben cihad ettim ve cihadın ne olduğunu iyi bilirim. Benden daha hayırlı bir kimse (imâm) olursa hiç üzülmem.”⁸²

Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın iç çatışmalardan uzak durma tercihi, Müslüman kanunun dokunulmazlığı ilkesi çerçevesinde Üsâme b. Zeyd'in (öl. 54/674) tavrıyla tam bir paralellik arz eder. Sa'd'ın, savaş meydanında “Lâ ilâhe illallah” diyen bir şahsı öldürdüğü için Hz. Peygamber tarafından sert bir dille uyarılan Üsâme'nin bu tecrübesinden ibret aldığı görülmektedir. Bu nebevî ikazı bir davranış düsturu edinen Sa'd, Müslümanlar arası çatışmalarda yer almama

⁸⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 39/474-475.

⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/51 (No. 1441); 3/112 (No. 1529); Müslim, “Zühd” 11.

⁸² Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/357 (No. 20736); Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 10/377-378 (No. 21812); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/301 (No. 40192); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/491 (No. 8370). Ayrıca bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/133; Hallâl, *es-Sünne*, 2/474. Heysemî (öl. 807/1405) bu rivâyetin sika râviler tarafından aktarıldığını ifade etmiştir. Bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, 7/299 (No. 12318).

kararlılığını bizzat Resûl-i Ekrem'in bu konudaki kesin tavrına dayandırmış ve Üsâme ile aynı çizgide durduğunu açıkça beyan etmiştir.⁸³

Hz. Osman'ın şehadetinden vefatına (54/674) kadar geçen çalkantılı süreci tam bir siyasî tecritle geçiren Üsâme b. Zeyd, tarafsız kalma tutumunu şahsî bir mülâhazanın ötesine taşıyarak doğrudan Hz. Peygamber'e verdiği bir söz ve nebevî bir ikaz üzerine bina etmiştir.⁸⁴ Üsâme'nin duruşu, sahâbe arasındaki tarafsızlık eğiliminin bir belirsizlik hali değil, aksine bir ahde vefa tezahürü olduğunu kanıtlaması bakımından oldukça kritiktir. Onun Hz. Ali'ye duyduğu derin muhabbet, iç çatışmalara katılmama kararıyla çelişmemiş, aksine bu kararın daha sağlam bir zemine oturmasına katkı sağlamıştır. Hz. Ali'ye olan şahsî bağlılığı ile fitneye karşı mesafeli duruşu arasında kurduğu hassas denge, azatlısı Harmele üzerinden gönderdiği mesajda tebarüz etmektedir. Bazı ihtiyaçlarını karşılamak üzere Harmele'yi Hz. Ali'ye gönderirken, halifenin kendisine yönelik sitemkâr sorusunu önceden sezip şu cevabı vermiştir: "Şayet sen bir aslanın ağzında dahi olsan, seninle birlikte olmayı isterdim, ancak bu mevcut durumu onaylamıyorum."⁸⁵ Benzer bir kararlılık, Hz. Ali'nin bizzat karşılaştığı Üsâme'ye, "Seni kendimizden sayıyorduk, niçin bize katılmıyorsun?" sorusunu yöneltmesi üzerine verdiği şu karşılıkta da görülür: "Ebü'l-Hasan! Vallâhi, sen bir aslanın bir çenesini tutsan, ben de diğer çenesini tutarım. Ta ki beraber ya ölelim ya da hayatta kalalım. Fakat dahil olduğun bu işe asla girmeyeceğim!"⁸⁶

Üsâme b. Zeyd'i, Cemel Vak'ası ve Sıffin Savaşı gibi hâdiselere karışmaktan alıkoyan temel âmili, geçmişte bizzat yaşadığı ve Hz. Peygamber'in itâbına yol açan bir durum oluşturmaktadır. Hicretin yedinci yılında katıldığı bir seriyede "Lâ ilâhe illallâh" demesine rağmen samimiyetinden şüphe ederek Nehik b. Mirdâs el-Cühenî'yi öldüren Üsâme, Resûlullah'tan (s.a.v.) şiddetli azar işitince, hayatı boyunca kelime-i tevhidi söyleyen hiç kimseye karşı savaşmayacağına dair Hz. Peygamber'e söz vermiştir. Hz. Ali, Basra yolculuğu

⁸³ Müslim, "Îmân", 158.

⁸⁴ Bk. Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995), 1/202; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/67, 68.

⁸⁵ Buhârî, "Fiten", 19 (No. 6693).

⁸⁶ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 2/504.

öncesinde onun kendi safına dahil olmasını istemiş, fakat Üsâme, daha önce vermiş olduğu sözünü mazeret olarak beyan etmiştir.⁸⁷ Rivâyete göre Üsâme b. Zeyd destek talebinde bulunan Hz. Ali'ye şöyle demiştir: "Biatsa sana biat ediyorum... Ancak savaşmaya gelince, ben Allah'tan başka ilâh olmadığına şehâdet eden hiç kimseye karşı savaşmamak konusunda Resûlullah'a (s.a.v.) söz verdim."⁸⁸

2. 4. Kadın Liderliğini Meneden Rivâyet

Ebû Bekre'nin tarafsızlık kararında merkezî bir rol oynayan ve yönetimini bir kadına teslim eden bir toplumun felah bulmayacağını bildiren hadis, hem Ebû Bekre'nin şahsî siyasî tutumu hem de bu tutum özelinde rivâyet-eylem ilişkisinin mahiyeti açısından büyük önem taşımaktadır. Söz konusu rivâyet, Ebû Bekre'nin dâhilî kriz anındaki bireysel tercihini temellendirmesi bakımından çalışmada müstakil bir başlık altında ele alınacaktır. Ebû Bekre, Cemel Vak'ası öncesinde Cemel Ashâbî'na katılmak üzereyken, kendisini bu karardan vazgeçiren ve dînî bir selâmet yolu gösteren siyasî tavrına mesnet teşkil eden nebevî bir uyarıyı gerekçe göstermiştir. O, bu safta yer alıp savaşa girmek üzereyken Resûlullah'tan (s.a.v.) duyduğu şu hadisin kendisi için bir korunak olduğunu ifade etmiştir: "(Devlet başkanlığı) işlerini bir kadına teslim eden bir millet asla iflah olmaz!"⁸⁹ Ebû Bekre, Hz. Âişe Basra'ya geldiğinde bu hadisi hatırladığını ve bu sayede Allah'ın kendisini iç savaşa karışmaktan koruduğunu belirtmiştir. Nitekim Hz. Âişe kendisine destek vermesi için haber gönderdiğinde, ona olan hürmetini şu sözlerle dile getirerek daveti geri çevirmiştir: "Şüphesiz sen annemisin ve üzerimizdeki hakkın büyüktür. Ancak ben Allah Resûlü'nün, '(Devlet

⁸⁷ Buhârî, "Megâzî", 43 (No. 4021); Müslim, "Îmân", 158, 159; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 102 (No. 2643); Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Riyâz Ziriklî - Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1417/1996), 1/475. Söz konusu kimsenin öldürülmeden önce "Allâhü Ekber" dediğine dair bir rivâyet de bulunmaktadır. Bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/125 (No. 4599).

⁸⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 2/270-271; Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân el-Büstî, *es-Sîretü'n-nebevîyye ve ahbâri'l-hulefâ'*, thk. Hâfız Azîz Bey (Beyrut: el-Kütübü's-Sekâfiyye, 1417/1997), 2/524.

⁸⁹ Buhârî, "Megâzî", 77 (No. 4163); "Fiten", 17 (No. 6686); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/489 (No. 40591); Tirmizî, "Fiten" 66 (No. 2262); Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/128; 4/570; Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehâr*, 9/106 (No. 3649); Nesâî, "Adâbü'l-kazâ", 8 (No. 5388).

başkanlığı) işlerini bir kadına teslim eden bir millet asla iflah olmaz! dediğini işittim.”⁹⁰

Ebû Bekre'nin tarafsızlık kararını dayandırdığı bu hadisin vürûd sebebi, Sâsânî İmparatoru Kısra Şireveyh'in ölümü üzerine kızı Boran'ın tahta çıkarılması hâdisesine dayanır.⁹¹ Her ne kadar bu hadis, İslâm hukukunda kadınların siyasî liderliği üzerine yapılan geniş fikhî tartışmaların merkezinde yer alsa da makalemizin asıl odağı, Ebû Bekre'nin bu nebevî ikazı bizzat kendi dönemi için bir tarafsız kalma gerekçesi olarak değerlendirmesidir. Rivâyetin bu özel tarihî bağlamından koparılarak ele alınması, kadınların idareciliği konusunda genel bir yasaklama hükmü olarak yorumlanmasına yol açabilmektedir. Ancak kadınların siyasî hayattaki rolüne dair bu tür fikhî değerlendirmeler, oldukça kapsamlı ve müstakil bir araştırma sahası olduğundan çalışmamızın sınırları dışında bırakılmıştır.⁹² Burada bizim için asıl kıymetli olan, Ebû Bekre'nin, bu nebevî ikazı sadece tarihî bir haber olarak değil, kendi yaşadığı dönemin siyasî krizi için bir hareket düsturu olarak görmesi ve selâmet rehberine dönüştürmesidir. İbn Hacer'in de belirttiği gibi, Ebû Bekre bu hadise dikkat çekerek savaşta uzak durmuş ve Hz. Ali'nin galibiyetiyle sonuçlanan sürecin sonunda, tarafsız kalma konusundaki görüşünün isabetli olduğunu vurgulamıştır.⁹³

Konuya dair bir diğer rivâyette Ebû Bekre'ye, Cemel Vak'ası günü Basra şehri adına savaşmaktan kendisini neyin alıkoyduğu sorulmuştur. Ebû Bekre bu soruya şu sözlerle karşılık vermiştir: “Resûlullah'ın (s.a.v.), ‘İleride helak olmaya mahkûm, kurtuluşa ermeyecek ve liderleri cennetlik bir hanım olan bir topluluk ortaya çıkacaktır!’ dediğini duydum.”⁹⁴ Ancak bu rivâyet isnad açısından son derece zayıftır. Râvîleri arasında yer alan Abdülcebâr b. Abbâs Şii bir kimsedir ve bu rivâyet onun bidatini destekler mahiyettedir. Ebû Nu'aym, onu Kûfe

⁹⁰ Ebû Zeyd Ömer İbn Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî, *Ahbârü'l-Basra*, thk. Selmâ Abdülhamîd Hüseyin el-Hâşimî (Basra: Merkezü Turâsi'l-Basra, 1436/2014), 196; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/55-56.

⁹¹ Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/56.

⁹² Kadının bir “fitne” unsuru olarak algılanmasına dair tarihsel süreçte yaşanan negatif evrilmenin boyutları ve kadınların siyasî kimlik taşıyabileceğine dair eleştirel bir analiz için bk. Kamil Çakın, “Geleneksel İslam Kültüründe Kadının Fitne Olarak Algılanması”, *Dini Araştırmalar* 19/49 (Kasım 2016), 107-130.

⁹³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/55-56.

⁹⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/488 (No. 40590); Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 9/134 (No. 3688).

şehrinin en yalancı râvîsi olarak kabul etmiş, İbnü'l-Cevzî de isnad zincirinde onun yer almasını gerekçe göstererek bu hadisin mevzû olduğuna hükmetmiştir. Hadisin râvîlerinden Ömer b. Hecenne' ise meçhul bir kimsedir. Zehebî, bu hadisin onun münker rivâyetlerinden olduğunu ifade etmiştir.⁹⁵

2. 5. Ammâr b. Yâsir'in Akıbetine Dair Nebevî İhbar

Sahâbe arasındaki dâhilî ihtilaflarda tarafların konumunu anlamlandırma noktasında zikredilen rivâyetlerden biri, Ammâr b. Yâsir (öl. 37/657) hakkında vârid olan hadistir. Resûlullah (s.a.v.), Ammâr'ın ilerideki akıbetine işaret ederek şöyle buyurmuştur: “*Vah Ammâr! Onu âsi/azgın bir topluluk öldürecek. Ammâr onları cennete, onlar ise onu cehenneme davet ederler.*”⁹⁶

Bu rivâyet, Cemel Vak'ası'nda sergilenen ihtiyatlı tutumun gerekçelerinden birini teşkil etmiştir. Bu durumun literatürdeki en özgün örneği Huzeyme b. Sâbit el-Ensârî'dir (öl. 37/657). Huzeyme, Hz. Ali'nin safında yer almasına rağmen, Ammâr b. Yâsir hakkında Hz. Peygamber'den bizzat işittiği “*Seni âsi bir topluluk öldürecek!*” nebevî uyarısı nedeniyle Cemel Vak'ası'nda fiilen savaştan geri durmuştur. O, hangi tarafın haklı veya haksız olduğunu Ammâr'ın akıbetine göre belirlemeyi seçmiş, Ammâr bu süreçte hayatta olduğu için beklemeyi tercih etmiştir. Ancak Sıffîn Savaşı'nda Ammâr'ın şehit edilmesiyle söz konusu işaretin gerçekleştiğini ve “âsi topluluğun” kimliğinin netleştiğini görerek fiilen savaşa girmiş ve kendisi de orada hayatını kaybetmiştir.⁹⁷ Onun bu istisnai tutumu, fitne ortamında taraflar hakkında doğrudan hüküm vermek

⁹⁵ Bk. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, thk. Nureddin Boyacılar (Riyad: Edvâü's-Selef, 1418/1997), 2/242; Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibu'l-âliye bi zevâidi'l-mesânidi's-semâniye*, nşr. Heyet (y.y.: Dârü'l-Âsime, 1419-1420/1998-2000), 18/146-147. Benzer bir değerlendirme için bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 9/189.

⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/42 (No. 6499); 17/53 (No. 11011); Buhârî, “Mesâcid”, 30 (No. 436); Müslim, “Fiten”, 72; İbn Hibbân, *el-Müsnedü's-sahîh*, 4/269 (No. 3415). Bu rivâyetin hadis tekniği açısından tahlili ve “azgın topluluk” (el-fietü'l-bâğiye) kavramının çerçevesi için bk. Cemal Ural, *Ammâr b. Yâsir'in Azgın Bir Topluluk Tarafından Öldürüleceğine Dair Rivâyetin Hadis Tekniği Açısından Tahlili* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022).

⁹⁷ Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/198 (No. 21873); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/533 (No. 40683). Ayrıca bk. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/170; 2/313.

yerine Hz. Peygamber'in sözünü hakikat ölçüsü kabul ederek son derece ihtiyatlı davranmanın bir örneğini teşkil etmektedir.

Sonuç

Cemel Vak'ası, sahâbe nesli için siyâsî bir kriz olmanın ötesinde, nebevî irşadın kriz anlarındaki pratik karşılığının sınındığı fikhî ve ahlâkî bir imtihan sahası mahiyeti taşımaktadır. Araştırma neticesinde elde edilen veriler, sahâbenin bu süreçte sergilediği kitlesel tarafsızlık tutumunun, yaygın algının aksine pasif bir kararsızlık değil, aksine doğrudan hadis metinleriyle temellendirilmiş "aktif bir duruş" olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışma kapsamında incelenen örnekler, sahâbenin fitne karşısındaki mesafeli tavrını bizzat Hz. Peygamber'den tevarüs ettikleri rivâyetlerle inşa ettiklerini kanıtlamaktadır. Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ebû Bekre ve Ebû Hüreyre gibi sahâbîler, fitne zamanlarında hareketsiz kalmayı emreden hadisleri birer amelî düstur olarak kabul etmişler, bu rivâyetleri toplum nezdinde hatırlatarak fitnenin yayılmasını engellemeye çalışmışlardır. Muhammed b. Mesleme ve Ühbân b. Sayfi örneklerinde görüldüğü üzere, şahsa münhasır kılıcını kırma talimatlarının, yıllar sonra dahi siyâsî bir eylemsizlik kararı olarak titizlikle uygulanması, nebevî nassın sahâbe üzerindeki mutlak otoritesini ve hadisin siyâsî tercihler üzerindeki belirleyici gücünü yansıtmaktadır.

Ayrıca Sa'd b. Ebî Vakkâs, Üsâme b. Zeyd ve Abdullah b. Ömer'in tutumları, Müslüman kanının dokunulmazlığına dair rivâyetlerin sahâbe zihninde nasıl aşılmaz bir şer'î sınır oluşturduğunu teyit etmiştir. Bu isimler için "Lâ ilâhe illallah" diyen bir topluluğa karşı kılıç çekmek, Hz. Peygamber'e verilen söze ve ilgili hadislerdeki kesin yasaklamalara aykırı, asla cevaz verilemeyecek şer'î bir ihlâl olarak telakki edilmiştir. İbn Ömer'in, el-Enfâl sûresinin 39. âyetinde geçen "fitne" ifadesini dinden döndürmeye yönelik müşrik baskısı olarak yorumlaması ve bu nassın dâhilî çatışmalara gerekçe yapılmasını reddetmesi, kriz anlarında dinî referansların kendi bağlamları içinde birer hakikat ölçütü olarak nasıl değerlendirildiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Nihai bir değerlendirme yapıldığında, sahâbe neslinin büyük çoğunluğunun Cemel Vak'ası ve sonrasındaki dâhilî ihtilaflarda tarafsız kalmayı tercih etmesi, tesadüfî veya arızî bir çekince değildir. Aksine bu tutum, fitne karşısında takınılması gereken tavra dair güçlü bir hadis algısının ve sorumluluk

bilincinin doğrudan sonucudur. Makale, rivâyet-eylem ilişkisi üzerinden yaptığı tahlillerle, hadislerin Kur'ân-ı Kerîm'den sonra, hayatın kriz anlarında istikamet belirleyen en temel ve belirleyici âmil olduğunu ortaya koymayı amaçlamıştır. Sahâbenin bu tavrı, nassın eylem üzerindeki önceliğini ve hadis merkezli bir siyasî duruşun İslâm düşünce tarihindeki ilk ve en güçlü tezahürünü temsil etmektedir.

Kaynakça

- Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî. *el-Musannef*. nşr. Heyet. 10 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1437/2013.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Allâl, Hâlid Kebîr. *es-Sahâbetü'l-mu'tezilûne li'l-fitneti'l-kübrâ*. Cezair: Dârü'l-Belâğ, 1424/2003.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib. *Menâkibü'l-eimmeti'l-erbe'a*. thk. Semîra Ferhât. Beyrut: Dârü'l-Müntahabî'l-Arabî, 1422/2002.
- Belâzürî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbü'l-eşraf*. thk. Riyâz Ziriklî - Süheyl Zekkâr. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1417/1996.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. *el-Bahrü'z-zehhâr: Müsnedü'l-Bezzâr*. thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh vd. 20 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1418-1430/1988-2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Dımaşk: Dâr İbn Kesîr, 1414/1993.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *et-Târîhu'l-kebîr*. thk. Muhammed b. Sâlih ed-Debbâsî. 12 Cilt. Riyad: en-Nâşirü'l-mütemeyyiz, 1440/2019.
- Çakın, Kamil. "Geleneksel İslam Kültüründe Kadının Fitne Olarak Algılanması". *Dini Araştırmalar* 19/49 (Kasım 2016), 107-130.
- Demircan, Adnan. *Fitne: Kardeşlerin Savaşı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.

- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Nu'aym el-İsfahânî, Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh. *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*. 10 Cilt. Mısır: Matba'atü's-Sa'âde, 1394/1974.
- Ebü'l-Hayl, Muhammed b. İbrahim b. Sâlih. *Târîhu'l-hulefâ'r-râşidîn*. Mısır: Dâru'l-Hedyî'n-Nebevî, 1427/2016.
- Efendioğlu, Mehmet. *Hulefâ-i Râşidîn Devri Sahâbe Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.
- Emahzûn, Muhammed. *Tahkîku mevâkifi's-sahâbe fi'l-fitne min rivâyâti'l-İmâm et-Taberî ve'l-muhaddisîn*. 2. Basım. Kahire: Dâru's-Selâm, 1428/2007.
- Gâmîdî, Ziyâb b. Sa'd Âl-Hamdân. *Tesdîdü'l-isâbe fi mâ şecera beyne's-sahâbe*. y.y.: Mektebetü'l-Mevrid, 1425/2004.
- Gan, Furkan. "Bir Fiten Rivayetinin Neliği: 'Herc Zamanı İbadet Etmek, Bana Hicret Etmek Gibidir' Rivayeti Özelinde". *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi*. 8 (Eylül 2022), 149-170.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât el-Ufurî. *Târîhu Halîfe b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1397/1977.
- Hallâl, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed. *es-Sünne*. thk. Atıyye ez-Zehrânî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'r-Râye, 1410/1989.
- Heysemî, Ebu'l-Hasan Nûruddîn Ali b. Ebî Bekr. *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*. thk. Husâmeddîn el-Kudsî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâluddîn Yûsuf b. Abdillâh. *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992.

- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullâh. *Târîhu Medîneti Dımaşk*. thk. Muhîbuddîn Ebû Saîd el-Amrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1415-1421/1995-2001.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe el-Absî. *el-Musannef*. thk. Sa'd b. Nâsır eş-Şesrî. 25 Cilt. Riyad: Dâru Kunûzi İşbîliyâ, 1436/2015.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali. *el-Metâlibu'l-âliye bi zevâidi'l-mesânidi's-semâniye*. nşr. Heyet. 19 Cilt. y.y.: Dârü'l-Âsime, 1419-1420/1998-2000.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî vd. 13 Cilt. Kahire: y.y., 1407/1986.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed İbn Hibbân el-Büstî. *el-Müsnedü's-sahîh ale't-tekâsîm ve'l-envâ': Sahîhu İbn Hibbân*. thk. Mehmet Ali Sönmez - Halis Aydemir. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed İbn Hibbân el-Büstî. *es-Sikât*. thk. Muhammed Abdülmüid Hân. 9 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed İbn Hibbân el-Büstî. *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbârü'l-hulefâ'*. thk. Hâfız Azîz Bey. 2 Cilt. Beyrut: el-Kütübü's-Sekâfiyye, 1417/1997.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn el-Kureşî ed-Dımaşkî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Cîze: y.y., 1424/2003.

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn el-Kureşî ed-Dımaşkî. *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim*. thk. Muhammed Ahmed Abdülazîz. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1408/1988.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenu İbn Mâce*. thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Basrî el-Bağdâdî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1421/2001.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer İbn Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî. *Ahbârü'l-Basra*. thk. Selmâ Abdülhamîd Hüseyin el-Hâşimî. Basra: Merkezü Turâsî'l-Basra, 1436/2014.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer İbn Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî. *Târîhu'l-Medîne*. thk. Fehîm Muhammed Şeltût. 4 Cilt. Cidde: y.y., 1399/1979.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm. *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fi nakdi kelâmi's-Şî'ati'l-Kaderiyye*. thk. Muhammed Reşâd Sâlim. 9 Cilt. Riyad: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1. Basım, 1406/1986.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali el-Bağdâdî. *el-Mevzû'ât*. thk. Nureddin Boyacılar. 3 Cilt. Riyad: Edvâü's-Selef, 1418/1997.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1433/2012.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî. *Usdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415/1994.
- İzâm, Saîd Fâyiz Saîd. *Merviyâtü Vak'ati'l-Cemel*. el-Câmi'atü'l-Ürdüniyye Külliyyetü'd-dirâsâti'l-ulyâ, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ebû Hüreyre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/160-167. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Ma'mer b. Râşid, Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî. *el-Câmi'*. thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1403/1983.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1406/1985.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1412/1991.
- Nâşî el-Ekber, Ebü'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed el-Enbârî. *Mesâilu'l-imâme ve muktetafât mine'l-Kitâbi'l-evsat fi'l-makâlât*. thk. Josef Van Ess. Beyrut: y.y., 1390/1971.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb. *Sünenü'n-Nesâî: el-Müctebâ*. nşr. Heyet. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-İlmiyye, 1439/2018.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1392/1972.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Nu'aym b. Hammâd, Ebû Abdillâh Nu'aym b. Hammâd el-Mervezî. *Kitâbü'l-Fiten*. thk. Semîr Emîn ez-Zuheyrî. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü't-Tevhîd, 1412/1991.
- Osman el-Hamîs, Osman b. Muhammed. *Hikbetün mine't-târîh*. Kahire: Mektebetü'l-İmâm el-Buhârî, 1426/2006.
- Özkan, Mustafa. "İlk Dönem İslâm Tarihi Siyasî Çatışmalarının Dışında Kalmaya Çalışanlar: Tarafsızlar". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2008), 59-88.
- Şevâbike, Ahmed Mahmud. *Ve'dü'l-fitne: Dirâse nakdiyye li-şübühâtî'l-mürçifîn ve fitneti'l-Cemel ve Sıffin 'alâ menheci'l-muhaddisîn*. Amman: Daru Ammâr, 1430/2009.

- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. İvadullah. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415/1995.
- Taberî, Ebû Câ'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif ts.
- Tatlı, Mustafa. "Uzletin Ruh Sağlığına Faydaları ve Fiten Hadisleri Bağlamında Modern Dönemde Uzlet". *Ruh Sağlığı ve Din: Disiplinler Arası Çalışmalar*. ed. Ömer Faruk Erdoğan - Maruf Çakır - Sümeyye Sevinç - Rabia Yıldırım. 429-457. Ankara: Sonçağ Akademi, 2022.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'u'l-kebîr*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1416/1996.
- Tunç, Yusuf. *Cemel ve Siffin Savaşlarında Tarafsız Kalan Sahabîler*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Ural, Cemal. *Ammâr b. Yâsir'in Azgın Bir Topluluk Tarafından Öldürüleceğine Dair Rivâyetin Hadis Tekniği Açısından Tahlili*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022.
- Yeşilmen, Abdurrahim. *Cemel Vak'ası ile İlgili Rivâyetler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Tezkiretü'l-huffâz*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Düvelü'l-İslâm*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1405/1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd. 23 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996.